Dorota Michaluk
(Toruń)

Białoruska Republika Ludowa i Białoruska Socjalistyczna Republika Sowiecka: dwa projekty białoruskiej państwowości

1. Proklamacja Białoruskiej Republiki Ludowej

Działania wojenne prowadzone przez Cesarstwo Rosyjskie od 1914 r., wewnętrzne ruchy rewolucyjne pobudziły ruchy narodowe na obrzeżach słabnącego imperium. Przedwojenne hasła autonomii kulturalnej w ramach państwa rosyjskiego szybko przemieniały się w idee autonomii politycznej, w postulaty równorzędnej federacji z Rosją, w końcu zaś padały hasła niepodległościowe. W tym kierunku zmierzali Łotysze, Litwini, Estończycy, Ukraińcy, Gruzini. Tym szlakiem podążali także białoruscy działacze narodowi, chociaż w ich przypadku starania o uzyskanie własnej państwowości napotykały wiele trudności i miały swoją specyfikę. Inna była też kondycja białoruskiego ruchu narodowego, którego działacze nie potrafili przełamać wzajemnych animozji i skoncentrować się wokół idei niepodległościowej. Część z nich, szczególnie socjaliści-rewolucjoniści na pierwszym miejscu stawiali przyjęcie i realizację radykalnego programu społecznego, czym zniechęcali do siebie wyższe warstwy społeczne i sytuowali się w pobliżu programu bolszewików.

W przeciwieństwie też do sąsiadów ogłoszenie niepodległości Białoruskiej Republiki Ludowej (BRL) nastąpiło późno, gdy w destabilizacji i anarchii pogrążyło się państwo rosyjskie, a także gdy jasne stało się, że ziemiom białoruskim zagraża podział na mocy postanowień przyjętych na konferencji pomiędzy Niemcami a Rosją Sowiecką w Brześciu. Doświadczenia wynikające z kontaktów z bolszewikami z Zachodniego Obwodu i Frontu, rozpędzenie I Wszechbiałoruskiego Zjazdu w grudniu 1917 r. przez oddziały bolszewickie pod dowództwem Aleksandra Miasnikowa — przewodniczącego Komitetu Wykonawczego Zachodniego Obwodu i Frontu, niechętny i lekceważący stosunek rządu Lenina do delegacji białoruskiej usiłującej dostać się na brzeskie obrady raczej nie pozostawiały złudzeń co do stosunku bolszewików do białoruskiego ruchu narodowego i BRL. Wszystkie te okoliczności popchnęły białoruskich działaczy niepodległościowych do szybszych decyzji i poszukiwania protektora swych działań wśród niemieckich władz Ober-Ostu. Granice niemieckiej administracji uległy rozszerzeniu na wschód w lutym 1918 r., gdy obrady w Brześciu stanęły w martwym punkcie.

Po odejściu bolszewików z Mińska wyszedł z podziemia Komitet Wykonawczy (KW) Rady Zjazdu Wszechbiałoruskiego. Zgodnie z pierwszym punktem jego grudniowych postanowień ogłosił się najwyższym organem władzy na Białorusi: Białoruskim Przedstawicielstwem Krajowym. Z jego składu wyłoniony został pierwszy białoruski rząd: Ludowy Sekretariat Białorusi. Na jego czele stanął młody działacz Białoruskiej Socjalistycznej Gromady (BSG) Jazep Waronka pochodzący rodem z powiatu sokólskiego guberni grodzieńskiej. Przed wojną studiował na Uniwersytecie Petersburskim, jednak z powodu kłopotów finansowych relegowany został z uczelni i dorabiał publikacjami w petersburskich gazetach. Aż do grudnia 1917 r. J. Waronka był członkiem Białoruskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny w Piotrogrodzie, w czerwcu 1917 r. został członkiem prezydium BSG. Wobec tego, że w środowisku białoruskich aktywistów było niewiele osób znających się na prawie J. Waronce powierzono kierowanie kwestiami prawnymi Wielkiej Rady Białoruskiej. We wrześniu brał on udział we Wszechrosyjskiej Demokratycznej Naradzie w Piotrogrodzie, a kilka miesięcy później był delegatem Białoruskiego Komitetu Wykonawczego garnizonu piotrogrodzkiego na I Zjazd Wszechbiałoruski. Przypisywał on sobie później inicjatywę w forsowaniu programu niepodległościowego już w czasie trwania I Wszechbiałoruskiego Zjazdu. Nie było to zgodne z prawdą, bo w grudniu 1917 r. hasła niepodległości Białorusi z trybuny obrad nie padały i nikt z uczestników Zjazdu nie pozwolił sobie na taką propozycję[1]. W istocie pierwszą osobą, która głośno opowiedziała się za ogłoszeniem niepodległości Białorusi był Wacław Łastowski. Nastąpiło to w początkach 1917 r. w Wilnie, lecz wówczas spotkało się z negatywnym przyjęciem, gdyż mentorzy tamtejszego ośrodka narodowego bracia Łuckiewiczowie zdecydowanie opowiedzieli się wtedy za powstaniem państwa białorusko-litewskiego.

Dnia 21 lutego KW Rady Zjazdu wydał Pierwszą Ustawę Konstytucyjną zwaną Pierwszą Hramotą Konstytucyjną. Zwrócono się w niej do narodu białoruskiego, aby w obliczu zagrożenia okupacją niemiecką wziął w swoje ręce władzę nad krajem i zadbał o swoją przyszłość. Mówiono w niej o konieczności przejęcia władzy przez naród białoruski i jego prawie do samostanowienia. W tym krótkim obwieszczeniu wiele miejsca poświęcono także innym narodom zamieszkującym Białoruś. Zapewniano im prawo do autonomii narodowo-personalnej, która gwarantowała używanie języka ojczystego, wolność wyznania i działalności politycznej, nie dawała jednak możliwości tworzenia w państwie obszarów autonomicznych. Choć nie wymieniano, o jakie mniejszości narodowe chodzi, należy się domyślać, że dotyczyło to Żydów, Polaków i być może Rosjan. Ich przedstawiciele, ale tylko

[1] С. Рудовіч, *Варонка Язэп*, [hasło w:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, Мінск 1994, ч. 2, с. 223-224.

wywodzący się z kręgu rewolucyjnych demokratów, mieli wejść w skład KW Rady Zjazdu Wszechbiałoruskiego. Tak skonstruowany Komitet ogłaszał siebie władzą tymczasową na Białorusi aż do chwili zwołania Wszechbiałoruskiego Sejmu Ustawodawczego na drodze wyborów demokratycznych, powszechnych, bezpośrednich, równych, tajnych i proporcjonalnych. Prawo wyborcze miało przysługiwać wszystkim mieszkańcom Białorusi powyżej określonego wieku, bez względu na narodowość, religię oraz płeć. Tym samym rezygnowano z wyborów kurialnych i z ograniczeń wynikających z cenzusu majątkowego, a prawo wyborcze przyznawano osobom pozbawionym dotychczas tego przywileju: kobietom, uboższej ludności żydowskiej i chłopskiej. Autorzy I Hramoty słowem nie wspomnieli ani o niezależności państwowej, ani o autonomii Białorusi, akcentowali za to kwestię społeczną, za główne zadanie uznając obronę i wprowadzenie w życie zdobyczy rewolucji[2].

Wraz z ogłoszeniem I Hramoty Konstytucyjnej Ludowy Sekretariat BRL jako władzę tymczasową poparła Mińska Duma Miejska, która nieformalnie pełniła funkcję reprezentacji Kraju jako stale działająca struktura samorządowa. Jej członkowie wyrazili przy tym przekonanie, że ustrój demokratyczny, który zostanie wprowadzony na Białorusi zagwarantuje wszelkie prawa i możliwości swobodnego rozwoju wszystkim narodom zamieszkującym Białoruś „w ścisłym związku z demokratyczną Rosją[3]". Było to zawoalowane ostrzeżenie, że z chwilą poczynienia kroków w stronę niezależności Białorusi, Duma Mińska wycofa poparcie.

Początkowo Ludowy Sekretariat składał się z dwunastu sekretarzy i dwóch samodzielnych pełnomocników. Pięć tek przypadło członkom Białoruskiej Centralnej Rady Wojskowej: Jauchimowi Bielewiczowi, Piotrowi Kreczewskiemu, Iwanowi Sieredzie, Tomaszowi Hrybowi, Konstantemu Jezowitowowi. Trzej ostatni byli członkami BSG. Pierwszy z nich stanął na czele Ludowego Sekretariatu Sprawiedliwości, I. Siereda objął Ludowy Sekretariat Gospodarki Narodowej, natomiast T. Hryb, delegat organizacji wojskowych na Zjazd Wszechbiałoruski, miał kierować Ludowym Sekretariatem Rolnictwa. Pełnomocnikiem do spraw wojskowych został bardzo aktywny na tym polu K. Jezowitow, który jako członek prezydium Zjazdu Białorusinów Wojskowych Frontu Północnego był wydelegowany na I Wszechbiałoruski Zjazd, gdzie otwarcie domagał się utworzenia białoruskich formacji wojskowych. P. Kreczewski organizować miał Ludowy Sekretariat Kontroli, — J. Bielewicz Sprawiedliwości ; oświatą miał kierować Arkadiusz Smolicz, Ludowym Sekretariatem Poczt i Telegrafów — Aleksander Karacz, zaś komunikacja mia-

[2] Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (dalej: НАРБ), ф. 582, оп. 2, сп. 12, л. 3; *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*, рэд. С. Шупа, Вільня — Нью Ёрк — Менск — Прага 1998 (dalej: АБНР), т. 1, ч. 1, № 84, с. 46-47.

[3] АБНР, т. 1, ч. 1, № 85, с. 47.

ła podlegać Wiktorowi Redźce. Na czele Ludowego Sekretariatu Opieki stanęła jedyna kobieta w tymczasowym rządzie — Pałuta Badunowa, zaangażowana w działalność lewego nurtu BSG. Nad obiegiem spraw miał czuwać sekretarz Leon Zajac z białoruskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów, absolwent Uniwersytetu w Petersburgu, członek Rady Zjazdu Wszechbiałoruskiego. Rosyjskim eserom powierzono ważne resorty: Ludowy Sekretariat Spraw Wewnętrznych (Iwan Mokrejew), Ludowy Sekretariat ds. Wielkorosyjskich (Paweł Złobin) oraz Ludowy Sekretariat Skarbu (Gelij Bełkind)[4].

W dniu wydania I Hramoty Konstytucyjnej 21 lutego 1918 r. w Mińsku pojawili się Niemcy, a parę dni później 25 lutego przejęli władzę w mieście. Jak wkrótce miało się okazać, nieogłoszenie niepodległości Białorusi I Hramotą Konstytucyjną okazało się fatalnym błędem. W ówczesnej sytuacji, gdy Niemcy podchodzili pod Mińsk, podjęcie takiej decyzji było bardzo trudne, gdyż mogło narazić Ludowy Sekretariat na oskarżenia o zdradę ze strony mińskich organizacji prorosyjskich, a nawet uniemożliwić ukonstytuowanie się Ludowego Sekretariatu. Z kolei pojawienie się nowego organu aspirującego do władzy nad Białorusią i jego uporczywe podkreślanie związków z Rosją, w oczach wchodzących do Mińska Niemców mogło rodzić podejrzenia, że jest to agenda przeciwnika. Niemcy zresztą chyba początkowo byli o tym przekonani, nie uznali więc rządu białoruskiego, usunęli Ludowy Sekretariat z jego siedziby w Domu Gubernatora, zrzucili z budynku na ziemię biało-czerwono-białą flagę, skonfiskowali środki finansowe, których nigdy nie zwrócili. Dopiero po paru dniach doszło do porozumienia pomiędzy Niemcami a działaczami białoruskimi. Niemiecka administracja wojskowa 28 lutego 1918 r. zezwoliła na działalność Ludowego Sekretariatu jako białoruskiego przedstawicielstwa narodowego. Przeniósł się on do nowych pomieszczeń przy ulicy Zacharewskiej 43.

Niespełna dwa tygodnie po ogłoszeniu I Hramoty Konstytucyjnej, 3 marca 1918 r., Rosja Sowiecka podpisała z Niemcami i ich sojusznikami traktat pokojowy. Jak już wspominano, tereny zamieszkałe przez Białorusinów zostały podzielone. Niemcom przypadła część północno-wschodnia oraz Podlasie i oni mieli decydować o ich przyszłości. Część środkowa i wschodnia Białorusi aż poza Dniepr, na której stacjonowały wojska niemieckie, miała być oddana Rosji Sowieckiej, ale dopiero po zapłaceniu przez nią kontrybucji równoważnej złotem, zbożem oraz innymi towarami. W rękach bolszewików pozostała Smoleńszczyzna, część Mohylewszczyzny i Witebszczyzny, dokąd dotarły wojska niemieckie, lecz zaraz się wycofały. Do Ukraińskiej Republiki Ludowej miały być przyłączone następujące powiaty: brzeski, piński, rzeczycki, mozyrski i homelski. Bolszewikom udało się doprowadzić do tego, że Niemcy zobowiązali się do nieuznawania żadnych nowych państw, które chciałyby

[4] НАРБ, ф. 582, оп. 2, сп. 19, л. 3, 8.

proklamować swoją niepodległość na terenie dawnego Cesarstwa Rosyjskiego po podpisaniu traktatu pokojowego 3 marca 1918 r. Tym samym państwowe aspiracje Białorusinów zostały zagrożone podwójnie: nowym podziałem terytorium i niemiecko-bolszewicką umową o niewspieraniu nowych państwowości. Spowodowało to kolejny ruch ze strony KW Rady Zjazdu, którego członkowie dojrzeli do proklamacji Białoruskiej Republiki Ludowej.

Jej powstanie obwieszczono 9 marca 1918 r. Drugą Hramotą Konstytucyjną skierowaną do wszystkich narodów zamieszkujących Białoruś. Obszar Białoruskiej Republiki Ludowej zarysowany został bardzo ogólnie, państwo miało powstać „w granicach rozmieszczenia i liczebnej przewagi narodu białoruskiego"[5]. Autorzy ośmiopunktowego obwieszczenia ponownie poinformowali o demokratycznych zasadach wyboru do Sejmu Ustawodawczego, ale nie określili jeszcze daty jego zwołania. Do czasu pierwszego posiedzenia Zgromadzenia władzę miała sprawować Rada Wszechbiałoruskiego Zjazdu uzupełniona o przedstawicieli mniejszości narodowych. Władzę wykonawczą i administracyjną powierzono wyłonionemu przez Radę i przed nią odpowiedzialnemu Ludowemu Sekretariatowi Białorusi. Ustrój państwa oparto na zasadach demokratycznych. W granicach BRL ogłoszono więc wolność słowa, druku, zebrań, zgromadzeń, wolność sumienia, nietykalność osobistą i nietykalność mieszkania. Przedstawicielom wszystkich narodowości mieszkających na Białorusi gwarantowano autonomię personalną i zrównanie w prawach wszystkich używanych na tym terenie języków. Ostatnie dwa punkty obwieszczenia dotyczyły kwestii socjalnej i jasno wskazywały od jakich warstw społecznych oczekiwano poparcia dla Białoruskiej Republiki Ludowej. Twórcy BRL zdecydowali się na kasatę prywatnej własności ziemi i przekazanie jej bez wykupu tym wszystkim, którzy sami na niej pracują. Lasy, jeziora oraz bogactwa ziemi stać się miały własnością państwową.

Wyrażone w II Hramocie deklaracje nadania bardzo szerokich przywilejów autonomii narodowej adresowane były przede wszystkim do ludności żydowskiej, Polaków i ewentualnie zrusyfikowanych Białorusinów. Językowi białoruskiemu nie nadano statusu języka nadrzędnego. Zagwarantowanie przy tym równego traktowania języków używanych przez narody zamieszkujące Białoruś było chyba dosyć nieprzemyślanym krokiem. Wprowadzenie tego postanowienia w życie mogło się odbić negatywnie na rozpowszechnieniu języka białoruskiego, który miał najsłabszą bazę oświatową. Chybione były również punkty o nacjonalizacji majątków ziemskich, gdyż automatycznie idea Białoruskiej Republiki Ludowej nie zjednywała sympatii wyższych i bogatszych warstw społecznych.

Nic więc dziwnego, że Mińska Duma Miejska dosyć ostrożnie podeszła do postanowień II Hramoty Konstytucyjnej, szczególnie wobec powołania

[5] НАРБ, ф. 582, оп. 2, сп. 2, л. 2a-b.

Białoruskiej Republiki Ludowej. Dnia 18 marca odbyło się jej zebranie, na którym przedstawiciele Rady BRL zabiegali o poparcie i pomoc finansową, Aleksander Ćwikiewicz udowadniał konieczność budowy własnej białoruskiej państwowości. Szczególny nacisk kładł na terytorialne aspiracje sąsiadów względem ziem białoruskich: Litwini sięgali po tereny położone daleko poza swoimi granicami etnicznymi, Ukraińcy usiłowali przechwycić linię kolejową Homel — Briańsk, Polacy zaś zgłaszali pretensje niemal do całości ziem białoruskich. A. Ćwikiewicz przekonywał więc, że utworzenie państwa białoruskiego jest w tej sytuacji niezbędne, gdyż w przeciwnym razie ziemie białoruskie zostaną rozdarte pomiędzy sąsiadów. Wystąpienie A. Ćwikiewicza było na tyle przekonujące, że członkowie mińskiej Dumy poparli proklamację utworzenia BRL, chociaż niektórzy zastrzegali, iż czynią to wyłącznie wobec zaistniałych okoliczności politycznych. Wielu z nich nie ukrywało i głośno wyrażało nadzieję, że w „przyszłości wszystkie części Rosji złożą się na federacyjną republikę rosyjską". Powstanie białoruskiej państwowości poparł także przedstawiciel polskiej frakcji w Mińskiej Dumie Miejskiej Konstanty Demidecki-Demidowicz, mówiąc przy tym, że „Polacy zawsze uważali naród białoruski za gospodarzy tego kraju"[6]. Nie wszyscy jednak członkowie mińskiej Dumy myśleli w ten sposób. Ostatecznie II Hramotę Konstytucyjną zaakceptowało czterdziestu jeden jej członków, siedmiu było przeciwnych, a siedemnastu wstrzymało się od decyzji. Jednogłośnie przegłosowano za to wniosek o dołączenie przedstawicieli mińskiej Dumy do Rady Wszechbiałoruskiego Zjazdu. Tym samym w jej skład weszły następujące osoby: Aron Wajnsztejn, A. Olszuk, P. Koszczenko, M. Marjasin, E. Churgin, I. Berger, S. Zaniewski, W. Janczewski, W. Korzon, A. Fomin[7]. Dnia 18 marca Rada powiększyła się także o kilku członków Białoruskiej Rady Wileńskiej, byli to między innymi bracia Łuckiewiczowie, D. Siemaszko, O. Turkiewicz, W. Łastowski[8]. Jednocześnie nie przyjęto propozycji Taryby, aby w jej skład delegować Białorusinów jako przedstawicieli białoruskiej mniejszości narodowej w litewskim państwie. Rada Zjazdu przemianowana została na Radę Białoruskiej Republiki Ludowej (zwaną także Radą Republiki). Białoruska Rada Wileńska scedowała na nią wszystkie swoje pełnomocnictwa. Całkowicie zarzucono myśl o przyjęciu nazwy Wszechbiałoruska Rada Delegatów Chłopskich, Żołnierskich i Robotniczych, jaką dla Białoruskiego Krajowego Przedstawicielstwa proponował Zjazd Wszechbiałoruski. Było to nie tylko zerwanie z nazwą, ale także z programem uzależnienia białoruskiego ośrodka władzy od centralnych

[6] НАРБ, ф. 582, оп. 2, сп. 6, л. 53-54v.
[7] НАРБ, ф. 582, оп. 2, сп. 6, л. 60-60v.
[8] У. Ф. Ладысеў, П. І. Брыгадзін, *На пераломе эпох: Станаўленне Беларускай дзяржаўнасці (1917-1920 гг.)*, Мінск 1999, с. 36; O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923*, Białystok 1996, s. 75.

władz bolszewickich. Wejście w skład Rady Republiki przedstawicieli ośrodka wileńskiego zmieniło układ sił w łonie kierownictwa białoruskiego ruchu, wsparcie otrzymali bowiem zwolennicy niepodległości.

Po zajęciu środkowej Białorusi przez Niemców, po niemal trzyletniej przerwie, zniknęła, a właściwie przesunęła się na wschód, strefa frontowa. Tym samym odrodziły się połączenia komunikacyjne i możliwe stało się przemieszczanie ludności. Dnia 23 marca 1918 r. do Mińska przybyła delegacja Białoruskiej Rady Wileńskiej na czele z braćmi Iwanem i Antonem Łuckiewiczami. Działacze wileńscy odbyli kilka spotkań z przedstawicielami Ludowego Sekretariatu, w czasie których podzielono się obserwacjami dotyczącymi ówczesnej sytuacji w ruchu białoruskim i jego położeniu w trzech minionych latach. W wyniku rozmów zdecydowano o podjęciu starań o zjednoczenie ziem białoruskich podzielonych traktatem brzeskim i protestowaniu przeciwko jego postanowieniom. W końcu podjęto też decyzję o ogłoszeniu niepodległości BRL i zerwaniu związków politycznych z Rosją Sowiecką po wyborze na sojusznika Niemiec. Łuckiewiczom nietrudno było w tych kwestiach porozumieć się z członkami Ludowego Sekretariatu, gdyż doszli oni do takich samych wniosków jeszcze przed przyjazdem delegacji wileńskiej[9]. Była to jedyna droga, którą można było pójść, przyjąwszy założenie, że wraz z proklamowaniem niepodległości Białorusini otrzymają wsparcie ze strony Niemiec i zdołają odwrócić postanowienia traktatu brzeskiego. Ogłoszenie powstania BRL bez proklamacji jej niepodległości i deklarowanie gotowości do federacji z demokratyczną Rosją, gdy większa część Białorusi była zajęta przez Niemców stawiało Ludowy Sekretariat w trudnym położeniu. W takiej sytuacji niemożliwe byłoby nawiązanie współpracy z niemieckimi władzami okupacyjnymi i nakłanianie ich do złamania umowy z bolszewikami o niepopieraniu nowych państw. Bez kontaktu z nimi trudno też było budować struktury państwowe na terenie zajętym przez wojska niemieckie. Okoliczności wymagały bardzo zdecydowanego postępowania, tym bardziej że członkowie Ludowego Sekretariatu dążyli do jasnego określenia swojego stanowiska wobec postanowień traktatu brzeskiego, Niemców, bolszewickiej Rosji i pozostałych sąsiadów.

Przyjazd Łuckiewiczów do Mińska wzmocnił obóz niepodległościowy i wolę podjęcia kolejnego ważnego politycznego kroku. Wysiłki działaczy mińskich i wileńskich w końcu mogły zostać połączone, co podkreślono 24 marca w czasie trzeciego uroczystego zebrania II sesji Rady BRL, przy udziale Łuckiewiczów i Adama Stankiewicza. Gości przyjęto entuzjastycznie, J. Waronka wygłosił referat o znaczeniu Wilna w ruchu białoruskim i o zas-

[9] *Собственноручные показания А. И. Луцкевича (30 октября 1939 г.)*, [w:] *Антон Луцкевіч: Да гісторыі беларускага руху. Выбраныя творы*, укл. А. Сідарэвіч, Мінск 2003, с. 177-220.

ługach w jego rozwoju braci Łuckiewiczów. Kończył słowami: „Białorusini, dzisiaj u nas Pascha. Dzisiaj znowu duchowo jednoczy się Wilno i Mińsk — dusza i ciało. Dzisiaj Białorusin zmartwychwstał”[10]. Antoni Łuckiewicz omówił sytuację białoruskich organizacji na Wileńszczyźnie i Grodzieńszczyźnie oraz ich działalność w ciągu ostatnich trzech lat. W końcu A. Smolicz w imieniu frakcji BSG zgłosił i uzasadnił wniosek o konieczności proklamowania niepodległości Białorusi[11]. Nie obyło się przy tym bez gwałtownej dyskusji. Wystąpiło aż dwudziestu sześciu mówców, gdyż wniosek ten wywołał protest części członków Rady Republiki. „Atmosfera naelektryzowała się: Nastał decydujący moment — zapisał protokólant zebrania. — Rezolucja przedłożona przez obóz niepodległościowy głosiła: «Rada Białoruskiej Republiki Ludowej postanawia Republikę niepodległą, o czym ogłasza w odpowiedniej Hramocie Konstytucyjnej»”[12].

Akt niepodległości BRL został przyjęty 25 marca 1918 r. o godzinie szóstej rano większością głosów; poparli ją jednogłośnie członkowie byłej Rady I Zjazdu Wszechbiałoruskiego i Białoruskiej Rady Wileńskiej. Głosowanie nie było jednak jednomyślne, jak w przypadku ogłoszenia niepodległości Litwy czy Łotwy. Przeciwko opowiedzieli się przedstawiciele Bundu i rosyjskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów (P. Złobin, P. Koszczenko, I. Mokrejew (I. Mokrew)). Pod wpływem tych ostatnich głosy sprzeciwu oddali reprezentanci samorządu ziemskiego i miejskiego guberni mińskiej (m.in. Nikonor Jaroszewicz). Dziewięciu członków rosyjskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów (m.in. Złobin, Jaroszewicz, Maciusz, Szymański, Żyliński, Milanowicz) jeszcze tego samego dnia opuściło Radę BRL. Przedstawiciele Bundu, choć negatywnie ustosunkowali się do aktu niepodległości, zdecydowali się pozostać. Od głosowania wstrzymali się członkowie Zjednoczenia Żydowskich Socjalistyczno-Robotniczych Partii (socjaliści syjoniści i żydowscy socjaliści) oraz Żydowska Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza „Poalej-Syjon”[13]. W kwietniu w ogóle opuścili Radę na znak protestu wobec zerwania związków Białorusi z Rosją[14].

Akt proklamujący niepodległość Białoruskiej Republiki Ludowej przyjęty 25 marca 1918 roku i ogłoszony tego samego dnia III Hramotą Konstytucyjną, obwieszczał:

[10] НАРБ, ф. 325, оп. 1, сп. 21, л. 118. Рада БНР, Сэсія II, паседжаньне 3, 24.03.1918.

[11] АБНР, т. 1, ч. 1, № 148, с. 67: Афіцыйнае паведамленье Бюро Друку пры Радзе Беларускай Народнай Рэспублікі за 29.03.1918. K. Jezowitow, sekretarz Rady, prostował informację, jakoby inicjatywa należała do WRB. НАРБ, ф. 325, оп. 1, сп. 21, л. 118-119. Рада БНР, Сэсія II, паседжаньне 3, 24.03.1918.

[12] Tamże.

[13] Tamże.

[14] I. Герасімава, *Ідея габрэйскай аўтаноміі і БНР*, „Спадчына”, 2000, № 5-6, с. 32.

Rok temu narody Białorusi wspólnie z narodami Rosji zrzuciły jarzmo caratu, który najbardziej dotknął Białoruś: bez pytania narodu rzucił go w pożar wojny, jaka zrównała z ziemią miasta i wioski Białorusi.

Obecnie my, Rada Białoruskiej Republiki Ludowej, zrzucamy z rodzinnego kraju ostatnie jarzmo państwowej zależności, którą gwałtem nałożyli rosyjscy carowie na nasz wolny i niezależny kraj.

Od tego momentu ***Białoruska Republika Ludowa obwołuje się Niezależnym i Wolnym Państwem****. Narody Białorusi samodzielnie postanowią o przyszłych państwowych związkach Białorusi poprzez Sejm Ustawodawczy.*

Na mocy powyższego ważność tracą wszystkie dotychczasowe postanowienia, które umożliwiły obcym władzom na podpisanie traktatu w Brześciu za Białoruś, całkowicie zapominając o narodzie białoruskim, a jego ziemię dzieląc na części.

Władze Białoruskiej Republiki Ludowej nawiążą stosunki z zainteresowanymi krajami i zaproponują im przejrzenie tej części ***Traktatu Brzeskiego****, która dotyczy Białorusi, aby podpisać umowy pokojowe ze wszystkimi wojującymi państwami.*

Białoruska Republika Ludowa powinna objąć wszystkie ziemie, gdzie mieszka i stanowi liczebną przewagę naród białoruski: Mohylewszczyznę, białoruską część ***Mińszczyzny, Grodzieńszczyzny (z Grodnem, Białymstokiem i in.), Wileńszczyzny, Witebszczyzny, Smoleńszczyzny, Czernihowszczyzny i pograniczne części sąsiednich guberni, zamieszkane przez Białorusinów.***

Białoruska Republika Ludowa podtrzymuje te wszystkie prawa i wolności obywateli i narodów Białorusi, jakie obwieszczone zostały ***Hramotą Konstytucyjną z 9 marca 1918 roku****.*

Proklamując niezależność Białoruskiej Republiki Ludowej, jej Rada ma nadzieję, że ***wszystkie narody kochające wolność****, pod każdym względem dopomogą narodowi białoruskiemu zrealizować jego polityczno-państwowe ideały*[15].

Trzecią Hramotą Konstytucyjną Ludowy Sekretariat BRL przekreślał wszystkie związki z Rosją oraz negował postanowienia traktatu brzeskiego w odniesieniu do Białorusi. W sferze wolności obywatelskich nawiązywano do postanowień II Hramoty Konstytucyjnej z 9 marca. Choć granice Białorusi objąć miały białoruskie terytorium etniczne, to jednak zwraca uwagę daleko posunięta dbałość o równe traktowanie innych narodów zamieszkujących Białoruś i postrzeganie jej jako państwa wielonarodowościowego.

Do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego funkcję ciała podejmującego rezolucję miała pełnić Rada BRL. Władzę wykonawczą powierzono Lu-

[15] АБНР, т. 1, ч. 1, № 130, с. 62-63: III Устаўная Грамата Рады Беларускай Народнай Рэспублікі (podkreślenia wg oryginału).

dowemu Sekretariatowi. Postanowiono, że Rada Republiki zbierać się będzie na comiesięcznych sesjach każdego 20 dnia miesiąca lub na zebraniach nadzwyczajnych wedle bieżących potrzeb, zwoływanych z inicjatywy Prezydium, Ludowego Sekretariatu lub przez członków Rady Republiki (osób zgłaszających wniosek musiało być powyżej 24). Rada BRL miała odzwierciedlać przekrój społeczny, narodowy i zawodowy społeczeństwa Białorusi. W jej skład, oprócz wszystkich członków Rady I Wszechbiałoruskiego Zjazdu, mieli wejść także reprezentanci terenowych rad białoruskich, samorządu ziemskiego i miejskiego (po dziesięć mandatów), rad szkół wyższych, białoruskich organizacji religijnych i kulturalnych, duchowieństwa prawosławnego (cztery mandaty), duchowieństwa katolickiego (po jednym przedstawicielu z każdej kapituły na terytorium Białorusi), mniejszości narodowych po jednym mandacie oprócz Polskiej Rady Ziemi Mińskiej, której przeznaczono cztery mandaty i żydowskiego przedstawicielstwa, które otrzymało siedem mandatów; właścicieli ziemskich i organizacji chłopskich (trzy mandaty), organizacji handlu i przemysłu (po trzy mandaty), związków kooperatyw (pięć mandatów), związków zgromadzeń robotniczych (trzy mandaty), związku kolejarzy (trzy mandaty), urzędników poczt i telegrafów (trzy mandaty), Białoruskiego Związku Nauczycieli (pięć mandatów), Mińskiego Białoruskiego Zjednoczenia Chrześcijańskiego (cztery mandaty). Dwa mandaty otrzymali reprezentanci centralnych ugrupowań partyjnych. Do czasu przeprowadzenia prawomocnych wyborów delegatów wymienionych wyżej organizacji z terenu całej Białorusi w Radzie Republiki reprezentować je mieli przedstawiciele organizacji z guberni mińskiej. Podobnie zdecydowano w sprawie pracy samorządu ziemskiego i miejskiego. Aż do zwołania Wszechbiałoruskiego Zjazdu Ziemskiego i przeprowadzenia wyborów organy samorządu ziemskiego mieli reprezentować przedstawiciele funkcjonujących struktur samorządu ziemskiego, a samorząd miejski po pięciu członków z dumy mińskiej i z mohylewskiej[16]. Planowano wówczas, że Rada BRL składać się będzie z siedemdziesięciu jeden członków, dopiero później ich liczba się zwiększyła[17].

Proklamacja niepodległości BRL odbyła się bez zgody Niemców, toteż na wieść o tym fakcie rozpędzili oni Radę BRL i Ludowy Sekretariat BRL, ale nikogo nie aresztowali. Dopiero w następnych dniach na tyle ułożono wzajemne stosunki, że okupacyjne władze niemieckie zgodziły się uznać Radę BRL za przedstawicielstwo narodowe. Jednak Ludowemu Sekretariatowi pozwolono zarządzać tylko narodową oświatą, kulturą i opieką socjalną.

Natychmiast po ogłoszeniu 25 marca 1918 r. Aktu Niepodległości BRL okazało się, że rząd J. Waronki i Rada Republiki muszą stawić czoła nie

[16] НАРБ, ф 325, оп. 1, сп. 21, л. 118-123: Аб вярхоўнай уладзе БНР.

[17] АБНР, т. 1, ч. 1, № 131, с. 63; № 136, с. 64.

tylko problemom zewnętrznym, lecz także opozycji wewnętrznej. Dopóki bowiem deklarowano, że BRL będzie związana z Rosją na zasadzie federacji, inicjatywa białoruskich działaczy narodowych znajdowała poparcie wśród sympatyków prorosyjskiej orientacji, których, jak wiadomo, było na Białorusi niemało. Jednak krok w stronę całkowitej niezależności, ogłoszenie Aktu Niepodległości BRL i próba zdecydowanego oddzielenia się od Rosji wywołały dezaprobatę i spowodowały wycofanie poparcia dla Rady Republiki i Sekretariatu Ludowego przez rosyjskich rewolucyjnych socjalistów, część organizacji żydowskich i niektórych członków samorządu ziemskiego przejawiających silne sympatie prorosyjskie. Rosyjscy eserzy przyszłość widzieli w Rosji bolszewickiej, z kolei osoby zasiadające w samorządzie, choć nie tęskniły za rządem Lenina, to jednak miały wizję silnej Rosji demokratycznej. Niezależnie od politycznych orientacji łączyła ich niechęć do usamodzielnienia się Białorusi i pozostawienia jej poza granicami Rosji, co odbierano jako pomniejszenie jej siły i naruszenie integralności. Swoją przyszłość wiązali z państwem rosyjskim, a jedynym ustępstwem z ich strony była zgoda na powstanie BRL jako struktury powiązanej z Rosją związkiem federacyjnym.

Chociaż ogłoszenie Białorusi niezależnym państwem wyszło z kręgów Rady Wszechbiałoruskiego Zjazdu, to jednak nie wszyscy jej członkowie podzielali to stanowisko. Już na kolejnym, czwartym, zebraniu II sesji Rady BRL (na trzecim proklamowano niepodległość — D. M.) zwołanym 29 marca 1918 r. pod przewodnictwem J. Waronki, znowu siedmiu członków Rady BRL zgłosiło wniosek o ponowne przedyskutowanie konieczności federacji Białorusi z Wielkorosją, Ukrainą i Litwą[18]. Propozycja ta została odrzucona, toteż dwa dni później Miński Obwodowy Komitet Partii Socjalistów-Rewolucjonistów odmówił poparcia Aktu Niepodległości BRL i nakazał wycofanie swoich reprezentantów[19]. Dnia 3 kwietnia miejsce I. Mokrejewa zajął K. Jezowitow, jako p.o. komisarza Ludowego Sekretariatu Spraw Wewnętrznych, G. Bełkinda w Ludowym Sekretariacie Skarbu zastąpił P. Kreczewski. Do Rady Republiki dołączono za to delegata Bobrujskiej Rady Powiatowej — Antoniego Owsianika[20]. Przystąpiono także do organizowania Prezydium Rady Republiki, Konwentu Seniorów i powoływania komisji[21]. Decyzje w tych sprawach zapadły już na zebraniu Rady Republiki 29 marca. Jednogłośnie zdecydowano, że siedmioosobowe Prezydium Rady

[18] АБНР, т. 1, № 147, с. 66-67: Кароткая справаздача з 4-га паседжаньня II сэсіі Рады Беларускае Народнае Рэспублкі за 29.03.1918.

[19] АБНР, т. 1, № 156, с. 69: Ліст Менскага Абласнога Камітэту Партыі Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў старшыні Рады 1-га Ўсебеларускага Зьезду за 01.04.1918.

[20] АБНР, т. 1, № 173, с. 73: Хроніка для газетаў [за 03.04.1918]; № 257, с. 107.

[21] АБНР, т. 1, № 147, с. 66-67: Кароткая справаздача з 4-га паседжаньня II сэсіі Рады Беларускае Народнае Рэспублкі за 29.03.1918.

BRL powinno reprezentować najważniejsze narodowości zamieszkujące Białoruś. Tym samym pokazywano, że Rada Republiki zamierza uwzględniać potrzeby narodowe wszystkich mieszkańców Białorusi i równo, w duchu ideologii krajowej, traktować prawa mniejszości narodowych. Bezdyskusyjny był więc wybór Białorusina na przewodniczącego Prezydium, natomiast jego zastępcy mieli reprezentować Białorusinów, Polaków oraz Żydów i rekrutować się z tych narodowości. Na czele Prezydium stanąć miał również Białorusin, a na jego zastępców przewidywano Białorusina i Rosjanina (co rozumieć można było dwojako: jako Rosjanina napływowego z głębi guberni wielkoruskich lub tubylca Białorusina utożsamiającego się z rosyjską kulturą).

Rada Republiki zdecydowała się wybrać ze swego składu Konwent Seniorów, który miał odzwierciedlać jej polityczny skład. Członków do tego ciała wyłaniać miano w zależności od liczebności poszczególnych frakcji wchodzących w skład Rady Republiki: grupy pięcioosobowe miała reprezentować jedna osoba, do dziesięciu — dwie, 10-20-osobowe — trzy, a frakcje powyżej 20 osób — cztery osoby[22]. Wybór Konwentu Seniorów okazał się jednak nie tak pilny, jak ukonstytuowanie Prezydium Rady Republiki oraz Ludowego Sekretariatu i powoływanie komisji, toteż jego organizację odkładano z zebrania na zebranie. Konwent Seniorów utworzony został dopiero na początku maja 1918 r. W skład tego ciała weszło dwanaście osób: oprócz J. Waronki także I. Siereda, A. Owsianik, Makary Kościewicz z Prezydium Rady BRL; A. Smolicz i Jazep Losik jako przedstawiciele frakcji białoruskich socjalistów; T. Hryb i A. Paszkiewicz, reprezentujący frakcję socjalistów-rewolucjonistów oraz czterech przedstawicieli centrum Rady: Roman Skirmunt, Aleksander Własow, ks. Wincenty Godlewski i Paweł Aleksiuk[23]. Osoby te należały to najbardziej aktywnych działaczy i na ogół przebywały na stałe w Mińsku. Przypuszczać więc należy, że za powołaniem tego ciała kryła się chęć usprawnienia pracy Rady Republiki w okresie, gdy zwołanie tak wielkiego zgromadzenia w realiach okupacyjnych mogło być utrudnione. Poza tym mniejsza liczba członków o dużych kompetencjach dawała nadzieję na szybsze podejmowanie decyzji i jednomyślność w warunkach, gdy liczył się każdy dzień. Pierwsze posiedzenie Konwentu Seniorów odbyło się 7 maja.

Na zebraniu Rady Republiki 6 kwietnia ustalono termin zwołania Zgromadzenia Ustawodawczego na dzień 1 grudnia 1918 r.[24] W sierpniu Rada Republiki powołała następujące komisje: spraw wewnętrznych, finansów,

22 АБНР, т. 1, ч. 1, № 147, с. 66-67: Кароткая справаздача з 4-га паседжаньня II сэсіі Рады Беларускае Народнае Рэспублкі за 29.03.1918.

23 НАРБ, ф. 325, оп. 1, сп. 2, л. 3.

24 НАРБ, ф. 325, оп. 1, сп. 21, л. 120.

oświaty, gospodarstwa narodowego, współpracy zagranicznej oraz wydawniczą[25].

Pod szyldem Rady Republiki 3 kwietnia otwarto w Mińsku kursy białorusoznawstwa. Język białoruski ogłoszono językiem urzędowym i obowiązkowym, z dopuszczeniem używania języków narodowych przez przedstawicieli mniejszości narodowych w przypadku zwracania się pisemnie do urzędów. Urzędy jednak obowiązane były w swoich pismach stosować wyłącznie język białoruski[26]. Ustanowienie w końcu języka białoruskiego jako nadrzędnego było przejawem nabierania pewności siebie przez członków Rady. Jeszcze bowiem na początku marca, w pierwszych Hramotach konstytucyjnych, starano się przychylnie nastawiać mniejszości narodowe do idei białoruskiego państwa, proponując im równorzędność językową.

Ogłoszenie niepodległości Białorusi wywołało odzew w niektórych środowiskach polskich na Białorusi. Trzeciego kwietnia na ręce J. Waronki wpłynął dokument zawierający warunki, na jakich w skład Rady BRL wejść może Rada Polska Ziemi Mińskiej podpisany przez Edmunda Iwaszkiewicza, Czesława Krupskiego, Konstantego Gordziałkowskiego[27]. Rada Polska Ziemi Mińskiej zapewniała, że dąży do utworzenia samodzielnej Białorusi, jednak za warunek konieczny przy budowie państwowości uważała pomoc sąsiednich państw zachodnich. Opowiadano się więc za niepodległą Białorusią, ale miano nadzieję na jej sojusz z Polską[28]. Tym samym całkowicie negowano wariant federacji z Rosją i prorosyjską orientację. Jak było do przewidzenia, Rada Polska Ziemi Mińskiej odmawiała uznania powstałego rządu, a także ogłoszonych przez Hramoty Konstytucyjne zapisów dotyczących nacjonalizacji ziemi. Jej członkowie uważali, że rozstrzygnięcia co do formy rządów na Białorusi i decyzję o przeprowadzeniu reform społecznych i rolnych w przyszłości podejmie Sejm Ustawodawczy. Niemniej jednak Rada Polska Ziemi Mińskiej określiła swoje stanowisko względem składu Rady BRL. Sugerowała, aby organ ten składał się z przedstawicieli narodowości i samorządów lokalnych, przy czym do reprezentacji narodowej powinny mieć prawo narodowości liczące nie mniej niż jeden procent całej ludności kraju. Reprezentacja samorządu ziemskiego i miejskiego powinna opierać się na procentowym stosunku ludności wiejskiej i miejskiej. Stanowisko krajowe Rady Polskiej Ziemi Mińskiej przejawiało się w postulacie,

[25] АБНР, т. 1, ч. 1, № 147, с. 66-67: Кароткая справаздача з 4-га паседжаньня II сэсіі Рады Беларускае Народнае Рэспублкі за 29.03.1918.

[26] АБНР, т. 1, ч. 1, № 173, с. 74-75: Хроніка для газетаў [за 03.04.1918].

[27] АБНР, т. 1, ч. 1, № 167, с. 72: Варункі, на якіх Рада Польская Зямлі Менскай хоча ўвайсьці ў склад Рады БНР.

[28] D. Tarasiuk, *Kwestia białoruska w poglądach mińskich Polaków*, „Беларусіка-Albaruthenica", 2001, t. 22, s. 186-193; A. Смалянчук, *Палякі Міншчыны і беларускі нацыянальны рух*, „Беларусіка-Albaruthenica", 2001, t. 22, s. 171-185.

aby organy wykonawcze Rady obsadzone były ludźmi związanymi z Białorusią. Przedstawiciele Rady Polskiej Ziemi Mińskiej prosili o zapewnienie dziesięciu miejsc w Radzie BRL, a w przypadku zwiększenia liczby jej członków powyżej siedemdziesięciu, stosownego rozszerzenia polskiej reprezentacji. Tłumaczono, że przyznanie Polakom mniejszej liczby miejsc uniemożliwi reprezentowanie różnych kierunków polskiej myśli społecznej i wszystkich rejonów Białorusi; zwracano uwagę na znaczenie ekonomiczne Polaków i rozwój polskiej kultury. Polacy zastrzegali sobie także możliwość pracy w Sekretariacie Spraw Międzynarodowych i Wewnętrznych.

W przededniu ogłoszenia niepodległości Rada składała się z siedemdziesięciu siedmiu delegatów, liczba ta jednak zwiększała się w miarę włączania przedstawicieli coraz to nowych organizacji. Chociaż zakładano, że Rada BRL do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego będzie pełnić funkcję organu ustawodawczego, a Ludowy Sekretariat będzie władzą wykonawczą, to taki podział władzy nie był przestrzegany. Członkowie Rady, a nawet zastępca przewodniczącego i sekretarz (A. Smolicz i Bazyli Zacharko) zostali równocześnie ministrami. W Radzie miała przewagę frakcja BSG, a jej członkowie traktowali Radę BRL jako preparlament. W miarę jak wojna zbliżała się do końca i rosło zagrożenie ze strony bolszewików, wokół Rady zaczęły grupować się siły antybolszewickie. W końcu września 1918 r. w jej skład weszli przedstawiciele mińskiego duchowieństwa prawosławnego i mińskiego Bractwa Prawosławnego.

Przewaga socjalistów w Radzie i w rządzie nie była niczym nadzwyczajnym. W większości tworzących się rządów w powojennej Europie zasiadali socjaliści. To, co wyróżniało program tego rządu, to radykalna reforma rolna i całkowita nacjonalizacja ziemi. Takie postulaty zmniejszały dystans do programu bolszewików, jednak zniechęcały do radykalnych transformacji na wsi nie tylko ziemian, lecz także chłopów mocno przywiązanych do nabytych nie tak dawno praw własnościowych. Przypomnieć tu należy, że forma gospodarowania ziemią na terenach wschodnich dawnej Rzeczpospolitej, nawet po ich włączeniu w granice Rosji, różniła się od tradycji znanej z guberni wielkorosyjskich. Na Białorusi, Litwie, Ukrainie nie znana była wspólnota chłopska „obszczyna", gospodarstwa miały charakter indywidualny, a po wprowadzeniu uwłaszczenia sektor chłopskiej ziemi prywatnej powiększył się.

Przy określaniu granic BRL powołano się na kryterium etnograficzne, starając się włączyć w jej skład ziemie o przewadze ludności białoruskiej. Za takie uznawano gubernie mohylewską, witebską, grodzieńską, wileńską, mińską, smoleńską i czernihowską oraz kilka powiatów lub ich części z sąsiednich guberni. Koncepcję granic BRL zbudowano początkowo w oparciu o mapę językową Jefima Karskiego. Później koncepcja granic BRL na południu została skorygowana przez prof. Mitrofana Downara-Zapolskie-

go, który optował za przyłączeniem Polesia Zachodniego do Białorusi (powiat brzeski, kobryński, prużański, bielski), a na północnym-zachodzie przez nieznaną osobę, usiłującą tak rozciągnąć granicę na zachodzie, by BRL miała wspólną rubież z Niemcami w Prusach Wschodnich[29].

W momencie proklamacji niepodległości ziemie białoruskie zajęte były przez obce wojska. Armia Czerwona znajdowała się na wschodzie, okolice Bobrujska zajmował I Korpus Polski pod dowództwem gen. Józefa Dowbór-Muśnickiego podległy Radzie Regencyjnej powstałej przy boku niemieckiej administracji w Warszawie, natomiast tereny centralne i zachodnie zajmowały oddziały niemieckie. W owym czasie Sekretariat Ludowy BRL nie dysponował żadną siłą militarną, ani też oddziałami milicji. Co więcej, aż do opuszczenia ziem białoruskich przez wojska niemieckie władze Ober-Ostu traktowały Sekretariat Ludowy wyłącznie jako białoruskie przedstawicielstwo narodowe, a nie ciało o charakterze politycznym.

2. Powstanie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej

Stanowisko centralnych władz bolszewickich, co do powołania Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (BSRS) zmieniło się właściwie z dnia na dzień: Centralny Komitet Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) przyjął postanowienie 24 grudnia 1918 r. Następnego dnia Józef Stalin dał znać Aleksandrowi Miasnikowowi do Smoleńska o planach powstania białoruskiego rządu sowieckiego. A. Miasnikow, Ormianin urodzony w Nachiczewaniu nad Donem, dosyć przypadkowo związał swe losy z Białorusią. Na Front Zachodni zaprowadziły go wojenne drogi, gdzie walczył jako szeregowy żołnierz. W 1917 r. po przewrocie bolszewickim objął stanowisko głównodowodzącego Obwodu Zachodniego i Frontu stawiając sobie za cel umocnienie władzy sowieckiej. W grudniu 1917 r. brutalnie rozpędził Wszechbiałoruski Zjazd i wszelkimi siłami zwalczał działaczy Białoruskiej Republiki Ludowej[30]. Był nie tylko przeciwnikiem utworzenia białoruskiego państwa narodowego, lecz jakichkolwiek przejawów białoruskiej narodowości i traktowania Białorusinów jako narodu odrębnego od rosyjskiego.

Wedle przyjętego projektu BSRS tworzyć miały gubernie mińska, grodzieńska i smoleńska, natomiast gubernie kowieńska i wileńska miały należeć do sowieckiej Litwy[31]. Wśród nich nie wymieniano dwóch guberni

[29] Szerzej zob.: D. Michaluk, *Mapy narodowościowe Europy Wschodniej w dobie Kongresu Wersalskiego. Mapa Białoruskiej Republiki Ludowej z 1919 roku tzw. Mitrofana Downar-Zapolskiego*, [w:] *V Міжнародныя Доўнараўскія чытанні. Рэчыца, 22-23 верасня 2005 г.*, Гомель 2005, с. 98-118.

[30] Szerzej na ten temat zob.: D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa 1918-1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010, s. 180-207. Tam także szczegółowa bibliografia.

[31] В. А. Круталевич, *История Беларуси: становление национальной державности (1917-1922 гг.)*, Минск 2003, с. 108-109.

wschodnich: mohylewskiej i witebskiej, co zapewne wynikło z pośpiechu przy redagowaniu depeszy, bądź też przekonania, że ich wejście w skład BSRS jest bezdyskusyjne. Organizacja białoruskiej państwowości sowieckiej odbyła się bardzo szybko i właściwie nie została poprzedzona żadną wcześniejszą działalnością propagandową wśród Białorusinów. Jeszcze niedawno bolszewicy nie chcieli widzieć w Białorusinach odrębnego narodu, teraz nagle — na potrzeby polityczne — zamierzali zorganizować białoruskie państwo. Usiłowano jakoś pogodzić dwie wykluczające się tezy. Pierwszą, która jeszcze niedawno zakładała pomijanie Białorusinów jako odrębnej nacji, z nową, wskazującą na konieczność budowy państwa na podwalinach owego rzekomo nieistniejącego narodu. Zwornikiem miało być hasło „Przez nacjonalizm do socjalizmu", wynikające z założenia, że naród białoruski nie jest w stanie przyjąć nauki socjalizmu zanim nie dokona się jego narodowa konsolidacja[32].

Niezależnie od potrzeb politycznych bolszewickich władz centralnych, myśl o powołaniu sowieckiej państwowości dojrzewała, choć z mniej wyrachowanych pobudek, także w gronie Białorusinów komunistów. Tych samych, którzy rok wcześniej uczestniczyli w I Wszechbiałoruskim Zjeździe, lecz wtedy jeszcze byli przeciwni powstaniu państwa białoruskiego. Problem ten dyskutowano na konferencji moskiewskiej białoruskiej sekcji RKP(b) odbywającej się w dniach 21-23 grudnia w Moskwie. Zebrani przyjęli wtedy wniosek o konieczności samostanowienia Białorusi, zorganizowania rządu robotniczo-chłopskiego i narodowej Armii Czerwonej oraz zwołania ogólnobiałoruskiego zjazdu, który wyraziłby wolę ludności[33]. Po zajęciu Mińska przez oddziały bolszewickiej Armii Zachodniej, 10 grudnia 1918 r. powstał Białoruski Wojenno-Rewolucyjny Komisariat (WRK), który „wolą robotników i chłopów Białorusi" ogłosił siebie najwyższym organem władzy, chociaż sfera jego działania obejmowała na razie tylko jedną gubernię mińską (dlatego też zwany był także Komitetem Rewolucyjnym Guberni Mińskiej). Nie czekano na ruch ze strony bolszewickich władz centralnych, które na ogół własnym aktem powoływały takie struktury. WRK od razu wypowiedział wojnę rządowi BRL, zanegował jakiekolwiek jego prawa do sprawowania władzy zwierzchniej i ogłosił, że jego członków przekaże w ręce bolszewickich komitetów wojenno-rewolucyjnych[34].

Trzy dni po zajęciu Mińska przez oddziały Armii Czerwonej Izaak Reingold, pochodzący z centralnej Białorusi przewodniczacy mińskiego WRK, wysłał telegram do Północno-Zachodniego Obwodowego Komitetu RKP(b), który powstał jesienią 1917 r. początkowo jako Północno-Zachodni Obwo-

[32] И. Игнатенко, *Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии*, Минск 1992, с. 173.

[33] Tamże, s. 175.

[34] В. А. Круталевич, *История Беларуси...*, с. 110-111.

dowy Komitet SDPRR(b)[35]. Prosił w nim o włączenie do programu obrad VI Konferencji wniosku o powołanie BSRS. Natomiast członkowie mińskiego WRK oficjalnie nie kontaktowali się z komisarzami z Komitetu Wykonawczego Zachodniego Obwodu i Frontu (KWZOiF), chociaż były to te same osoby, które działały w Północno-Zachodnim Obwodowym Komitecie RKP(b): Miasnikow był jego przewodniczącym, a Wilhelm Knorin — sekretarzem. 20 grudnia 1918 r. członkowie mińskiego WRK wysłali telegram do Jakowa Swierdłowa — przewodniczącego Ogólnorosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego Rad, który w tym czasie był formalnie głównym kierownikiem bolszewickich działań. Proponowali w nim stworzenie Litewsko-Białoruskiej Roboczej Komuny opartej na federacyjnym związku z Rosją Sowiecką[36]. Miasnikow, pośrednicząc w przekazaniu depeszy, bagatelizował przed centralnymi władzami bolszewickimi działania WRK, traktując je jako nieistotną inicjatywę małej grupy mińskich robotników. Wyraźnie nie chciał dzielić się z nikim swoją władzą na terenie Zachodniego Obwodu i Frontu. Jednak władze centralne miały swoją własną wizję. Nie chciały zlekceważyć inicjatywy białoruskich komunistów i zdecydowały się dołączyć przedstawicieli WRK do tworzonego rządu BSRS, by stworzyć choćby iluzję realizacji oddolnych pragnień ludności białoruskiej. Współpraca między grupą smoleńską A. Miasnikowa i mińskiego WRK znowu jednak napotkała trudności. Bolszewicki komisarz bowiem wszelkie tego rodzaju działania odczytywał jako konkurencyjne i naznaczone „zdradzieckim nacjonalizmem". Mimo to, w wyniku spotkań Białorusinów komunistów z przedstawicielami centralnych władz bolszewickich zawarto porozumienie, u którego podstaw legło tzw. sześć punktów J. Stalina — wówczas komisarza do spraw narodowościowych. Ustalono więc, że w skład rządu BSRS wejdzie szesnaście osób oraz zostanie utworzone trzyosobowe prezydium kierownicze. Terytorium białoruskiego państwa miało objąć pięć guberni: grodzieńską, mińską, mohylewską, witebską i smoleńską (przy czym przynależność tej ostatniej miała zależeć od decyzji „mińskich towarzyszy")[37]. Północno-Zachodni Obwodowy Komitet RKP(b) zamierzano przekształcić w Centralne Biuro Komunistycznej Partii Białorusi, a jego przewodniczącego A. Miasnikowa uczynić na Białorusi pełnomocnikiem CK RKP(b) i rządu Rosji Sowieckiej. Miński WRK zaproponował poprawkę, aby stanowiska przewodniczącego białoruskiego rządu nie łączyć z komisarzem spraw zagranicznych i w ten sposób zwiekszyć liczbę komisarzy w rządzie do siedemnastu osób.

Dnia 30 grudnia z Moskwy do Smoleńska wyjechali delegaci białoruskich sekcji komunistycznych i Białoruskiego Narodowego Komisariatu (ut-

[35] И. Игнатенко, *Октябрьская революция...*, с. 171.
[36] В. А. Круталевич, *История Беларуси...*, с. 111.
[37] Tamże, s. 113.

worzonego w Piotrogrodzie w lutym 1918 r. na mocy dekretu J. Stalina — sekretarza ds. narodowościowych RSFRS). Wieźli ze sobą projekt „Manifestu Rządu" i list J. Stalina, zawierający listę nazwisk członków rządu BSRS[38]. Nazajutrz proklamowano powstanie BSRS i jej rządu, który powstał pod nazwą: Tymczasowy Robotniczo-Chłopski Sowiecki Rząd Białorusi (Временное рабоче-крестьянское правительство Белоруссии). Już w pierwszym swoim obwieszczeniu — „Manifeście Rządu" — jego członkowie ustosunkowali się do Ludowego Sekretariatu BRL, który uznali za burżuazyjny i, jak na ironię, określili „rządem białoruskich właścicieli ziemskich i kapitalistów"[39]. Pod manifestem podpisali się Zmicier Żyłunowicz, historyk i publicysta, od lat związany z lewym skrzydłem białoruskiego ruchu narodowego; A. Miasnikow, Siemion Iwanow, Aleksander Czerwiakow, I. Reingold.

Tarcia pomiędzy „obwodowcami" i mińskim WRK dotyczyły proporcji obu grup w rządzie oraz jego relacji z Centralnym Biurem KPB(b). Grupa A. Miasnikowa uważała, że rząd BSRS powinien podporządkować się partyjnemu centrum republiki. Przeciwnego zdania była grupa Z. Żyłunowicza i opowiadała się za tym, by do rządu nie wprowadzać trzech bolszewickich komisarzy: Aleksandra Miasnikowa, Mojsieja Kałmanowicza i Ryczarda Pikiela, którzy nie byli związani z Białorusią. J. Stalin wyraźnie jednak poparł stanowisko A. Miasnikowa i zażądał kategorycznej odpowiedzi, czy grupa Z. Żyłunowicza podporządkuje się dyrektywom CK RKP(b). Żadne postanowienie nowo utworzonego białoruskiego sowieckiego rządu nie mogło wejść w życie bez akceptacji RKP(b), a więc A. Miasnikowa[40].

Bolszewicy, którzy zebrali się w Smoleńsku na VI Konferencji Północno-Zachodniego Komitetu Obwodowego RKP(b), 30 grudnia 1918 r. ogłosili siebie I Zjazdem RKP(b) Republiki Białoruskiej[41]. W konferencji wzięło udział 181 delegatów, którzy stanowili przedstawicielstwo osiemnastu tysięcy członków partii z Białorusi. Uznali oni, że reprezentują dostatecznie dużą liczbę mieszkańców Białorusi, by Zjazd ogłosił konieczność proklamowania w guberniach mińskiej, witebskiej, mohylewskiej, grodzieńskiej i smoleńskiej BSRS i ustanowienia rządu robotniczo-chłopskiego[42].

Ani J. Swierdłow, ani J. Stalin nie zamierzali wchodzić w konflikt z Litwinami komunistami, toteż gubernię wileńską w całości pozostawiali w kręgu oddziaływania Litwinów. W zamian za uznanie ich prawa do Wilna liczyli

[38] Tamże.

[39] *1 января 1919 года. Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии. Документы и материалы*, сост. В. Д. Селеменев и др., Минск 2005, с. 20.

[40] В. А. Круталевич, *История Беларуси...*, с. 113-116.

[41] И. Игнатенко, *Октябрьская революция...*, с. 177.

[42] В. А. Круталевич, *История Беларуси...*, с. 115-116.

na ich poparcie przeciwko Polakom. W wypadku powoływania sowieckiej państwowości białoruskiej nie miało znaczenia także samostanowienie mieszkańców. Bolszewicy, usiłując zorganizować buforowe państwo w celu ochrony Rosji od zachodu, nie zamierzali integrować Białorusinów. Białoruś, chociaż zwana republiką, w założeniach komunistów miała pozostać zachodnim obwodem Rosji, a wszelkie przejawy białoruskości wsród członków rządu, Białorusinów komunistów zamierzano zwalczać jako nacjonalistyczne i „burżuazyjne". Na razie jednak w manifeście proklamującym powstanie nowego podmiotu podkreślno, że BSRS powstaje jako swobodna, niezależna i wolna, a Białorusini są niezależnym i pełnoprawnym gospodarzem w kraju. Chociaż nie było mowy o jakimkolwiek podporządkowaniu organów państwowych RFSRS, a jedynie o prowadzeniu wspólnej obrony na czas działań rewolucyjnych, to od razu powołano specjalną komisję, która miała wypracować zasady związku federacyjnego.

Pierwszy Ogólnobiałoruski Zjazd Rad w Mińsku zwołany na początku lutego 1919 r. był białoruski wyłącznie z nazwy, a jego zadaniem było uprawomocnienie prawdziwego gospodarza Białorusi — A. Miasnikowa i jego ekipy. Ten mógł świętować zwycięstwo: terytorium Obwodu Zachodniego i Frontu z administracyjnej cząstki Rosji Sowieckiej przekształciło się w republikę, której rząd tworzyli niemal wyłącznie „imigranci" spoza Białorusi, w latach wojny przysłani na Front Zachodni. Obsadzili oni najważniejsze komisariaty BSRS: spraw wojskowych — A. Miasnikow; aprowizacji — I. Reingold; gospodarki narodowej — Ryczard Pikiel; rolnictwa — Aleksander Andrejew; spraw wewnętrznych — S. Iwanow; komunikacji — Iwan Sawicki; poczt i telegrafów — Karol Rozental; aparatu bezpieczeństwa państwa (Nadzwyczajnej Komisji do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem, CzK) — Wiktor Jarkin; kontroli państwowej — Stanisław Berson; komisariat ds. uciekinierów z 1915 r. — Grigorij Najdienkow. Białorusini komuniści musieli się zadowolić sekretariatami o bardzo małym znaczeniu. Jazep Dyło, związany z moskiewską organizacją BSG, został komisarzem pracy; A. Czerwiakow wiosną 1917 r. organizator Białoruskiej Socjaldemokratycznej Partii nurtu bolszewickiego, potem jeden z przywódców białoruskiej sekcji w RKP(b) — komisarzem oświaty; Zmicier Czarnuszewicz ze Słuczczyzny, sekretarz słuckiego powiatowego zjednoczenia kooperatyw — komisarzem ochrony socjalnej; Fabian Szantyr, nauczyciel domowy, adwokat, członek klubu „Białoruska Chatka" w Mińsku, jeden z przywódców lewego skrzydła BSG — komisarzem spraw narodowościowych; Iłarion Puzyrow — komisarzem zdrowia; Aleksander Kwaczeniuk — komisarzem sprawiedliwości. Nawet oddany Białorusinom komunistom sekretariat spraw zagranicznych, który objął Wsiewołod Falski, był wyłącznie gestem bez znaczenia w sytuacji, gdy polityką zagraniczną miał kierować centralny organ bolszewicki. Grą pozorów było także powierzenie stanowiska przewodniczącego komisarzy ludowych BSRS Z. Ży-

łunowiczowi, przywódcy lewego nurtu BSG, członkowi Białoruskiego Komitetu Narodowego, który jeszcze przed wojną współpracował z bolszewickimi gazetami, mocno ulegając wpływom ideologii marksistowskiej, jednak nie na tyle, by wyzbyć się poczucia narodowego.

Problemy budowania białoruskiej państwowości, z jakimi miesiącami borykali się działacze BRL, szybko były pokonywane dzięki wsparciu Moskwy oraz środkom finansowym pozyskiwanym od centralnych władz bolszewickich. Jak się okazywało, do powstania państwa nie potrzebna była ani rozwinięta świadomość narodowa Białorusinów, ani ich narodowa konsolidacja. Obie te kwestie często są przywoływane, kiedy analizuje się przyczyny klęski idei BRL. Mają one argumentować słabość białoruskiej świadomości narodowej i białoruskiego ruchu politycznego. Tymczasem dla realizacji zamierzeń Białorusinów niezbędne było przede wszystkim wsparcie z zewnątrz. Powstawanie sowieckich republik, ogłaszanych jako rzekomo niezależne od Rosji, wynikało z realiów jej politycznych potrzeb na forum międzynarodowym.

Nowe republiki bolszewickie miały pokazać, że idee Lenina znajdują naśladowców. Nieprzypadkowo też tworzono je w przededniu konferencji pokojowej w Paryżu, na której niezbyt silne rządy naturalnie powstających republik Łotwy, Estonii, Litwy, Białorusi, Ukrainy, Gruzji z wysiłkiem walczyły o wydostanie się spod wpływów Rosji i międzynarodowe uznanie. Kulisy działań bolszewików względem Białorusi odsłonił Adolf Joffe na zebraniu biura CK KPB(b) 22 lutego 1919 r. w Mińsku. Stwierdził, że zasada samostanowienia narodów została przez bolszewików wysunięta wyłącznie taktycznie, gdyż w październiku 1917 r. cele narodowe wzięły górę nad społeczno-politycznymi i groziło to porażką rewolucji. Hasłem samostanowienia narodów szermowano więc, żeby wpisać się w potrzeby ruchów narodowych i przyciągnąć aktywistów lewego skrzydła do obozu bolszewików. Dzięki połączeniu walki społecznej z narodową rysowała się szansa, by społeczeństwo związać z bolszewikami. A. Joffe tłumaczył, że po upadku Niemiec na obrzeżach rosyjskiego państwa przeważyły dążenia separatystyczne. Poprzez ich wspieranie i popieranie narodowych rządów państwa zachodnie chcą wpływać na Rosję Sowiecką, toteż KC RKP(b) postanowił stworzyć bufor, który wytrzyma pierwsze uderzenie „imperialistów", idące z kierunków polskiego i ukraińskiego („petlurowskiego")[43]. Owo zagrożenie było powodem zorganizowania sowieckich republik litewskiej i białoruskiej, chociaż sam A. Joffe przyznawał, że zgodę na ich powołanie uważa za ryzyko, związane z okazją do rozwoju „elementów narodowych". Uważał, że jak najszybciej należy zapobiec nadmiernej aktywności narodowych działaczy i powstrzymać proces rozwoju świadomości narodowej poprzez

[43] *1 января 1919 года...*, с. 76.

powiązanie BSRS z Rosją Sowiecką węzłami federacynymi. Stać się to powinno nawet kosztem zniszczenia udogodnień, jakie wynikają z istnienia republik-buforów, a więc z koniecznością wzięcia przez bolszewicki rząd centralny odpowiedzialności za prowadzenie polityki zagranicznej w imieniu tychże republik z sąsiednimi rządami. Z jednej więc strony istnienie BSRS było dla bolszewików niekorzystne, gdyż mogło owocować wzrostem świadomości narodowej i w ten sposób zagrażać idei internacjonalizmu. Z drugiej zaś strony było pożądane, bo wystawiało je w pierwszej kolejności na bezpośredni kontakt z zachodnimi wrogami bolszewizmu. Sytuacja taka dawało Rosji Sowieckiej możliwość wystąpienia w obronie związanych z nimi republik i zbijanie politycznego kapitału. Usiłując pogodzić te dwa sprzeczne plany, A. Joffe przekonywał, że nie ma sensu obejmować granicami BSRS zbyt wielu obszarów i „narażać" ich na rozwój tendencji narodowych. Planował, aby BSRS tworzyły tylko dwie gubernie — mińska i grodzieńska, położone najbliżej Polski[44].

Początkowo władze bolszewickie rozważały przyłączenie ziem białoruskich do Rosji w tym celu, aby całkowicie położyć kres białoruskiej świadomości narodowej. Decyzję tę zmieniono pod wpływem działania Polaków i próby powiązania z Polską nowych państw narodowych na obrzeżach Rosji. Planom polskim przeciwstawiano więc białoruskie państwo buforowe o sowieckim charakterze, jednak o tak małej powierzchni, aby mieszkańcy części wschodnich Białorusi nie zostali przypadkiem objęci programem konsolidacji narodowej. Zapobiec temu miało włączenie guberni wschodniej Białorusi bezpośrednio do Rosji.

Przeciwko okrajaniu Białorusi opowiedzieli się członkowie sekcji białoruskiej I. Reingold i S. Iwanow. Uważali, że nie można zniszczyć ekonomicznych powiązań ziem białoruskich i odciąć ich centrum od guberni wschodnich (w tym także od guberni smoleńskiej). Ich zdaniem przeprowadzenie takiego sztucznego podziału przyniesie niezadowolenie mieszkańców i spowoduje narastanie tendencji narodowych. Przeciwko powstaniu białoruskiego (nawet miniaturowego) państwa opowiedział się także A. Miasnikow. Kierowały nim jednak zupełnie inne pobudki. Pragnął on utrzymania jedności pięciu białoruskich guberni jako Zachodniego Obwodu Rosji Sowieckiej, gdyż nie chciał utraty swojej władzy, jak również tego, by w rządzie BSRS zasiedli komuniści Białorusini. Uważał, że u steru rządu będą oni rozwijać ideę narodową, co w rezultacie doprowadzi do separatyzmu Białorusi. Stwierdzał także wprost, że dotychczas udało się tego uniknąć, gdyż w KWZOiF znajdowali się komuniści nie-Białorusini, którzy zwalczali separatyzm narodowy[45].

[44] Tamże, s. 77.
[45] Tamże, s. 84-85.

Zwyciężył państwowy plan minimum wobec Białorusinów, zgodnie z którym ogłoszono proklamację BSRS. Rosyjscy bolszewicy jednak tak bardzo obawiali się, że nawet niewielkie białoruskie państewko wpłynie na białoruski ruch narodowy, że już dwa tygodnie po proklamacji BSRS wybrany na Zjeździe Centralny KW BSRS, potwierdził oderwanie od republiki guberni smoleńskiej, witebskiej i mohylewskiej. Tereny te zostały przyłączone do Rosji. Zgodnie z koncepcją A. Joffego uznano, że gubernie mińska i grodzieńska, do jakich ograniczano BSRS, w zupełności wystarczą do pełnienia wyznaczonej jej funkcji kordonu[46]. Białoruska republika miała być pojęciem tylko geograficznym, a jej mieszkańcy — budowniczymi socjalizmu. Nie chciano, by u boku Rosji Sowieckiej pojawiło się mogące sprawiać kłopoty narodowe państwo Białorusinów, których nawet Włodzimierz Lenin z trudem uznawał za naród odrębny od rosyjskiego.

Już w pierwszym swoim obwieszczeniu — „Manifeście Rządu" z 1 stycznia 1919 r. twórcy BSRS określili gospodarzy Białorusi. Mieli być nimi robotnicy (których na rolniczej Białorusi prawie nie było), biedni chłopi i czerwonoarmiści. „Manifest" określał też grupę wrogów BSRS. Należeli do nich nie tylko przedstawiciele wyższych warstw społecznych (ziemianie, kupcy), duchowieństwo katolickie i prawosławne, ale także żołnierze Wojska Polskiego, oddziałów ukraińskich walczących pod dowodztwem Symona Petlury oraz narodowi działacze białoruscy — twórcy Białoruskiej Republiki Ludowej. Uznano ich wszystkich za przeciwiników rewolucji, którym nie przysługują żadne prawa wynikające z obywatelstwa BSRS. Była to też zapowiedź represji, jakim podlegać miały wyższe grupy społeczne, duchowieństwo i żołnierze walczący z Armią Czerwoną. Narodowych działaczy białoruskich, pomimo ich lewicowych zapatrywań, chęci przeprowadzenia reform społecznych także uznano za politycznych przeciwników nie podzielających idei internacjonalistycznych. Nie podobało się, że zamierzali budować państwo o charakterze narodowym i demokratycznym. Białoruska Republika Ludowa, której lewicowi przywódcy chcieli nacjonalizować ziemię i przemysł, jak na ironię określona została jako „burżuazyjna". Określenie to zresztą pokutowało w sowieckiej historiogrtafii przez następne dekady.

„Manifest" określał grupę, z której miały rekrutować się struktury kierujące państwem, jakimi miały być wyłącznie rady robotników, chłopów, czerwonoarmistów. Ośrodki władzy niemieckiej, polskiej i ukraińskiej uznano za okupacyjne i nielegalne. Oczywiście siebie bolszwicy w ten sposób nie traktowali, za to w odczuciu znacznej części mieszkańców ziem białoru-

[46] *Протокол № 10 заседания Центрального Бюро Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии от 22 января 1919 года*, [w:] *1 января 1919 года...*, с. 70-80.

skich byli prawdziwymi najeźdźcami. Osobny punkt „Manifestu" poświęcono delegalizacji władzy Rady Białoruskiej („Sprzedajna burżuazyjna Rada Białoruska z jej tak zwanymi «ludowymi ministrami» jest nielegalna"). Ogłoszono także, że wszystkie prawa, umowy, postanowienia, rozkazy i rozporządzenia podjęte przez Radę Białoruską zostają zniesione. Dotyczyło to także wszystkich rozporządzeń wydanych przez niemiecką administrację cywilną i wojskową Ober-Ostu poza ustaleniami dotyczącymi porządku opuszczania terytorium Białorusi przez oddziały wojska niemieckiego. Podobnie oczywiście za nieważne uznano umowy i rozporządzenia wydane w imieniu rządu polskiego lub ukraińskiego. Na terytorium Białorusi wprowadzono zasady rewolucyjne, zakazano wystąpień kontrrewolucyjnych, grabieży i pogromów.

Pierwszym krokiem twórców BSRS była nacjonalizacja ziemi. Odbierano ją właścicielom ziemskim, klasztorom, cerkwiom, kościołom, duchowieństwu wraz z całym ruchomym i nieruchomym inwentarzem. Ziemia, lasy i bogactwa naturalne należeć miały do ludu pracującego Białorusi (chłopów i robotników). W ich ręce przechodziły także drogi żelazne, środki łączności (telegraficzne, pocztowe, telefoniczne), a także fabryki, zakłady przemysłowe i banki. Jednocześnie na rady miejscowe nałożono obowiązek ochrony mienia od zniszczenia i kradzieży i karania osób, które dopuszczały się takich czynów. Ustanawiano także ośmiogodzinny dzień pracy. Ostatnim punktem twórcy „Manifestu" wprowadzali w BSRS wszystkie dekrety wydane przez Rosyjską Socjalistyczną Federacyjną Republikę Sowiecką dotyczące ochrony „klasy robotniczej".

Manifest podpisany został przez Zmiciera Żyłunowicza jako przewodniczącego Tymczasowego Rządu Robotniczo-Chłopskiego Białorusi oraz członków rządu A. Miasnikowa, S. Iwanowa i I. Rejngolda.

W chwili proklamowania BSRS niemal całe terytorium, do którego aspirowała BRL, zajęte było przez oddziały Armii Czerwonej. Poza jej zasięgiem znajdowały się jedynie zachodnia część guberni grodzieńskiej z Grodnem i z Białymstokiem. Rząd BSRS miał więc wsparcie siły wojskowej, chociaż nie były to odziały narodowe.

Wkrótce rząd Lenina poczynił dalsze kroki, aby zabezpieczyć buforowe republiki — litewską i białoruską — przed rozwojem tendencji narodowych (a więc „burżuazyjnych") i doprowadził do ich połączenia w jedną: Litewsko-Białoruską SRS. Decyzję w tej sprawie 3 lutego zatwierdził I Wszechbiałoruski Zjazd Rad. Rezolucję poparła także II Konferencja Komitetów Partyjnych Litwy i Białorusi Zachodniej, jaka odbyła się w Wilnie w dniach 2-4 lutego 1919 r. Twierdzono wówczas bowiem, że celem ruchu komunis-

[47] *Rezolucja o połączeniu Litwy z Białorusią*, [w:] B. Waligóra, *Walka o Wilno. Okupacja Litwy i Białorusi w 1918-1919 r. przez Rosję Sowiecką*, Wilno 1938, s. 175.

tycznego jest jednoczenie różnych krajów i narodów, a Litwa i Białoruś są zbliżone pod względem struktury społecznej i gospodarczej i mogą też wspólnie utworzyć front do walki z Polską[47]. Powołanie dwóch republik było tylko krokiem taktycznym, obliczonym na zdobycie przychylności miejscowych komunistów. Prawdopodobnie intencją władz sowieckich od początku było utworzenie LBSRS, tym bardziej, że przygotowania do przejęcia z rąk Niemców ziem białoruskich prowadzone były w Centralnym Biurze Komunistycznych Organizacji Okupowanych Obwodów kierowanym przez J. Swierdłowa, a nie w Ludowym Komisariacie ds. Narodowości kierowanym przez J. Stalina. Władze sowieckie już od lata 1918 r. na bazie Zachodniej Dywizji Strzelców tworzyły wspólną formację białorusko-litewską[48].

Dnia 27 lutego 1919 r. na wspólnym posiedzeniu Centralnych KW LSRS i BSRS zawarto porozumienie o połączeniu dwóch republik w Litewsko-Białoruską SRS. W jej składzie znalazły się gubernie mińska, grodzieńska, wileńska, kowieńska oraz część suwalskiej. Na czele rządu stanął litewski dziennikarz, przewodniczący Komunistycznej Partii Litwy (Lietuvos komunistų partija) Vincas Mickievičius-Kapsukas. W dniach 4-6 marca w Wilnie odbył się także zjazd zjednoczeniowy Komunistycznej Partii Litwy i Komunistycznej Partii Białorusi, w wyniku którego powstała Litewsko-Białoruska Partia Komunistyczna. Na jej czele stanął V. Mickievičius-Kapsukas, a w składzie prezydium znaleźli się: A. Miasnikow, Wilhelm Knorin, Kazimierz Cichowski, Zigmas Aleksa-Angaretis, Jakub Dolecki. Planowano Wilno na stolicę tego państwa, gdyż miało ono łączność ze wszystkimi jego prowincjami, uważano więc, że będzie ważnym ośrodkiem kierowniczym w czasie przyszłych działań wojennych[49].

Warto zauważyć, że białoruscy i litewscy komuniści zostali zmuszeni do współpracy w chwili, gdy członkowie Taryby i Rady BRL nie potrafili politycznie współdziałać, a idea powstania federacji BRL i Republiki Litewskiej na równych zasadach upadła. Zważywszy, że ów sojusz litewskich i białoruskich komunistów był zawiązany także przeciwko rodzimym ruchom narodowym, sytuacja taka nie wróżyła niczego dobrego dla przyszłości rządów BRL i Republiki Litewskiej.

Podsumowując oba projekty państwowe bez trudnu można zauważyć, że pierwszy z nich miał charakter narodowy. W chwili proklamacji BSRS program narodowy nie istniał, nazwy „Białoruska Republika" używano jedynie w znaczeniu geograficzno-terytorialnym. Inne były cele powstania obu państw. BRL miała być niepodległym państwem, chociaż białoruscy socjaliści-rewolucjoności i socjaliści-federaliści zabiegali o utrzymywanie ścisłych związków z demokratyczną (lecz niebolszewicką) Rosją. BSRS pows-

[48] O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 119.
[49] *1 января 1919 года...*, с. 99.

tawała jako struktura państwowa całkowicie uzależniona od Rosji Sowieckiej i realizująca jej polityczne cele. Obie struktury powstawały jako republiki. Różnice w programach społecznych obu państw były właściwie niewielkie: w obu przewidywano nacjonalizację ziemi, lasów, bogactw naturalnych i przedsiębiorstw przemysłowych. Podkreślić jednak należy, że BRL w większym stopniu brała pod uwagę mieszkańców. W państwie gospodarzami mieli być Białorsini, ale jednocześnie obiecywano szerokie uprawnienia mniejszościom narodowym, traktowanym jako współobywatele tego państwa, choć dodać należy, że lewicowe skrzydło BSG skłaniało się ku temu, by w rządzie przyszłego państwa zasiadali wyłącznie socjaliści („rewolucyjni demokraci"). Jednocześnie jednak zamierzano wprowadzić ustrój demokratyczny, a proponowana ordynacja wyborcza miała być oparta na zasadach wyborów pięcioprzymiotnikowych: powszechnych, równych, proporcjolanych, tajnych i bezpośrednich, a prawo wyborcze przysługiwać miało wszystkim dorosłym mieszkańcom Białorusi. „Manifest" Tymczasowego Sowieckiego Rządu Robotniczo-Chłopskiego Białorusi za pełnoprawnych obywateli uznawał tylko chłopów, robotników i czerwonoarmistów, poza nawiasem pozostawiano ziemian, kupców, duchowieństwo, żołnierzy walczących z rewolucją w szeregach WP i wojska ukraińskiego S. Petlury, a także twórców i zwolenników BRL.

Formowanie się organów rządowych BRL nastąpiło w warunkach okupacji niemieckiej. W przeciwieństwie do historyków sowieckich nie upatrywałabym w tym fakcie poparcia dla orientacji niemieckiej. Ogłoszenie BRL było swego rodzaju spóźnionym protestem wobec postanowień pokoju brzeskiego i przewidywanego podziału Białorusi między Ukrainę, Litwę i Rosję bolszewików. Jako że Niemcy sprawowali władzę administracyjną, przede wszystkim od nich spodziewano się uzyskać poparcie. Liczenie na rząd niemiecki, popierający niezależność Litwy, Łotwy, Ukrainy, a także Radę Regencyjną w Polsce, wydawało się wówczas ruchem naturalnym i rozsądnym politycznie. Należy podkreślić, że wówczas rosyjskie ugrupowania polityczne ani prawe, centrowe, czy też lewe nie widziały możliwości istnienia samodzielnej i niezależnej Białorusi, a wątpliwe nawet, czy zgodziłyby się na jej polityczną autonomię. Zgoda władz sowieckich na utworzenie białoruskiego państwa w formie BSRS, czy wysuwanie hasła autonomii Białorusi przez delegację rządu Aleksandra Kołczaka nastąpiły późno i w obu przypadkach wiązały się z chęcią rozbicia obozu narodowego i odciągnięcia białoruskich przywódców od związków z Polską.

Mimo szybkiego rozwoju po 1905 r., białoruski ruch narodowy przed wybuchem I wojny światowej nie zdołał dojrzeć na tyle, by myśl o własnym państwie białoruskim traktować jako wartość nadrzędną. W latach 1918-1919, gdy decydowały się zmiany na mapie politycznej Europy Wschodniej, zwyciężyła koncepcja lewego skrzydła białoruskich socjalistów. W ich progra-

mie białoruskie państwo miało być częścią światowej federacji socjalistycznych republik. Odrzucano taką koncepcję państwa, w którym nie zostałyby zrealizowane ideały rewolucji społecznej i zerwany został kontakt z Rosją. Szczególną rolę odegrała wówczas Białoruska Partia Socjalistów-Rewolucjonistów, blokująca próby utworzenia niepodległego państwa białoruskiego przy wsparciu Niemiec (w 1918 r.), lub Polski (w 1919 r.). W polityce państwowej białoruscy przywódcy lewego skrzydła odrzucili demokratyzację życia i nie zdołali zbudować na tyle szerokiej platformy społecznej, aby ideą białoruskiej państwowości objąć wszystkie warstwy społeczne. Tym samym idea BRL adresowana była do niższych warstw o socjalistycznych przekonaniach, a więc z odpowiedzialności za państwo wykluczała warstwy wyższe i reprezentujące inny światopogląd niż socjalistyczny.

Tworzące się zalążki BRL, powstające własnymi siłami białoruskiego ruchu narodowego, nie zdołały się rozwinąć w niepodległe i uznane państwo. Często tłumaczy się to słabą konsolidacją białoruskiego ruchu narodowego. Należy jednak zauważyć, że jego kondycja wcale nie przeszkodziła ustanowieniu BSRS. W zetknięciu z działaniami bolszewickich władz centralnych naturalny proces budowy państwowości poniósł klęskę. Białoruskiej Republice Ludowej (uznanej przez nich za „burżuazyjną”) bolszewicy przeciwstawili koncepcję państwa buforowego, całkowicie kontrolowanego przez bolszewicki rząd centralny. Jeśli poparcie mieszkańców ziem białoruskich dla BRL nie było duże, to zwrócić należy uwagę, że ich poparcie dla BSRS było jeszcze mniejsze. Jednak do powołania rządu BSRS nie potrzebny był białoruski ruch, a jedynie realne wsparcie stronnika, w tym wypadku bolszewików. Proklamacja BRL i zagrożenie, że wejdzie ona w orbitę wpływów Polski zdeterminowało bolszewików do utworzenia buforowego państwa. Aspiracje bolszewików i białoruskich działaczy narodowych od 1917 r. wpływały zresztą na aktywność obu stron. Bolszewicy, starając się przejąć władzę na Białorusi, przyspieszyli decyzję o proklamacji niepodległości BRL. Brak akceptacji z ich strony dla białoruskiego ruchu narodowego i budowy państwa poza kontrolą bolszewików zmusił z kolei białoruskich przywódców do poszukiwania protektora białoruskiego ruchu wśród sąsiadów. Pomimo pozorów lekceważenia, bolszewicy bardzo poważnie potraktowali białoruski ruch narodowy — Białoruś leżała bowiem na szlaku do Europy Zachodniej i na utratę takiego przyczółka nie można było sobie pozwolić.

Змест

Артыкул датычыць акалічнасцей узнікнення Беларускай Народнай Рэспублікі і Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. Аўтарка параўноўвае акалічнасці ўзнікнення і першыя маніфесты, якія абвяшчалі стварэнне двух беларускіх дзяржаўных праектаў. Стварэнне БНР было ўвянчаннем працы на ніве беларускага нацыянальнага руху, а праклямаванне БССР звязвалася з патрэбамі сусветнай рэвалюцыі і палітыкай Са-

вецкай Расіі. Нацыянальная праграма папраўдзе не існавала, а назва „Беларуская Рэспубліка" прымянялася перш за ўсё ў геаграфічна-тэрытарыяльным сэнсе. Абедзве структуры ствараліся як рэспублікі. Розніцы ў сацыяльных праграмах абедзвюх дзяржаў папраўдзе былі невялікія: у абедзвюх прадбачвалася нацыяналізацыя зямлі, лясоў, прыродных рэсурсаў і прамысловых прадпрыемстваў. Аднак трэба адзначыць, што БНР у большай ступені брала пад увагу несельніцтва. У дзяржаве гаспадарамі мелі быць беларусы, але адначасна даваліся абяцанні гарантаваць шырокія правы для нацыянальных меншасцей, якія трактаваліся як суграмадзяне гэтай дзяржавы, хаця трэба дадаць, што левае крыло Беларускай сацыялістычнай грамады схілялася да таго, каб ва ўрадзе будучай дзяржавы засядалі выключна сацыялісты („рэвалюцыйныя дэмакраты"). Аднак адначасна прадбачвалася ўвесці дэмакратычны лад, прапанаваны выбарчы закон меў абапірацца на пяць прынцыпаў: усеагульнасць, роўнасць, прапарцыйнасць, таемнасць і непасрэднасць, а выбарчае права належала б усім дарослым грамадзянам Беларусі. „Маніфест" Часовага Рабоча-Сялянскага Савецкага Урада Беларусі паўнапраўнымі грамадзянамі прызнаваў толькі сялян, рабочых і чырвонаармейцаў, пакідаючы на абочыне памешчыкаў, купцоў, духавенства, салдат, якія змагаліся з рэвалюцыяй у радах Войска Польскага і ўкраінскага войска Сямёна Пятлюры, а таксама заснавальнікаў і прыхільнікаў БНР.

Summary

The article depicts circumstances surrounding the establishment of the Belarusian People's Republic and the Belarusian Soviet Socialist Republic. The author compares the circumstances of the establishment and first manifestos proclaiming the creation of the two Belarusian state projects. The BPR's establishment crowned work carried out within Belarusian national movements whereas BSSR's proclamation was connected with the needs of global revolution and Soviet Russia's policy. The national program apparently did not exist and the name „Belarusian Republic" was mainly used in a geographical and territorial meaning. Both structures were formed as republics. Differences in social programs proposed by both states were actually minor: both envisaged nationalization of the land, forests, natural recourses and industrial enterprises. It should be emphasized, however, that the BPR concentrated more on the population. Belarusian people were to be hosts in the state and yet, at the same time, national minorities, which were treated as this state's co-citizens, were promised extended rights. Nevertheless, is should be added that the left wing of the Belarusian Socialist Community preferred only socialists („revolutionary democrats") to compose the government of a future state. At the same time, however, democracy was intended to be introduced and the proposed election ordinance was to follow the principle of five adjectives: general, equal, proportional, secret and direct, whereas the right to vote was to be, most of all, conferred upon adult inhabitants of Belarus. The „Manifesto" of the Interim Soviet Belarusian Workers and Peasants Government deemed peasants, workers and Red Army soldiers exclusively to be its rightful citizens. Landlords, merchants, clergy and soldiers fighting the revolution within the Polish Army and S. Petlura's Ukrainian Army ranks, as well as the BPR's founders and advocates were excluded thereof.

Dorota Michaluk — dr hab., pracownik naukowy w Katedrze Europy Wschodniej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Specjalizuje się w historii Europy Wschodniej XVI-XX wieku. W 2010 r. opublikowała książkę „Białoruska Republika Ludowa 1918-1920. U podstaw białoruskiej państwowości" (Toruń, Wydawnictwo UMK 2010).